

Mozaici antičke Salone: istraživanja, dokumentacija i konzervatorske prakse prije Drugoga svjetskoga rata

Krešimir Bosnić

Umjetnička akademija u Splitu
Zagrebačka 3
21 000 Split
kbosnic@umas.hr

UDK 738.5(398Salona)
7.025(398Salona)“18/20“

Izvorni znanstveni rad / Original Scientific Paper

Primljeno / Received: 17.12.2025.

Prihvaćeno / Accepted: 13.1.2026.

Sažetak

Unatoč znatnom broju zabilježenih nalaza, djela salonitanskih mozaičara i dalje su slabo prepoznata u stručnoj i muzejskoj percepciji, izuzev nekoliko reprezentativnih mozaika izloženih u Arheološkome muzeju u Splitu. Većina mozaika otkrivenih prije Drugoga svjetskoga rata poznata je isključivo iz rasutih izvještaja, bilježaka i skica, a podatci o njihovu položaju, stanju i daljnjoj sudbini često su opskurni ili posve izgubljeni. Iako cjelovito popisivanje i lociranje svih nalaza nije u potpunosti izvedivo; analiza pouzdano identificiranih mozaika omogućuje prepoznavanje obrazaca u okolnostima njihova otkrića i konzervatorskim posljedicama koje su iz njih proizašle.

Rad se metodološki temelji na kombinaciji povijesno-analitičke i komparativne metode, uz kritičku evaluaciju arhivskih izvora, objavljenih izvještaja i dostupne terenske dokumentacije. Usustavljaju se dostupni izvještaji o mozaicima pronađenima do 1940. godine te se prvi put razmatraju kroz prizmu uvjeta otkrića i njihove konzervatorske sudbine: od ponovnog zakopavanja ili gubitka, preko muzejske pohrane bez pouzdane atribucije, do nalaza poznatih isključivo iz literature. Takvim pristupom rad rekonstruira dinamiku ranih istraživanja i identificira strukturne probleme koji su dugoročno obilježili ovu fragmentiranu građu.

Rezultati rada predstavljaju prvi sustavni pokušaj povezivanja okolnosti otkrića salonitanskih mozaika s njihovom kasnijom sudbinom u pogledu dokumentacije i konzervacije te čine polazište za stvaranje jedinstvene baze podataka i nastavak istraživanja antičkih mozaika otkrivenih nakon Drugoga svjetskog rata.

KLJUČNE RIJEČI: *Salona, antički mozaici, konzervacija – restauracija, dokumentacija*

Uvod

Dvjestota godišnjica početka službenih istraživanja rimske Salone, koja je obilježena 2021. godine, potaknula je novo razmatranje njezine materijalne baštine te uvjeta u kojima je ona tijekom prošlih dvaju stoljeća bilježena, interpretirana i čuvana.¹ Premda su arheološka istraživanja na salonitanskom prostoru bila neujednačena po intenzitetu, financijskim mogućnostima i stručnim standardima, njihov je kumulativni rezultat iznimno bogat i raznovrstan korpus nalaza.² Posebno se ističe brojnost mozaične građe, no dostupni podatci o tim nalazima daleko su manjkaviji od količine otkrivenog materijala. Mnogi su mozaici zabilježeni tek kratkim bilješkama, usputnim napomenama ili fragmentarnim opisima, u publikacijama koje se tematikom mozaika bave tek marginalno. Neujednačena terminologija³ i nedostatak jedinstvenog sustava raščlambe dodatno otežavaju prepoznavanje pojedinih nalaza te ponekad onemogućuju pouzdano povezivanje muzejskih primjeraka s podacima iz literature.⁴ Mozaici otkriveni prije Drugoga svjetskog rata predstavljaju osobito kompleksnu skupinu. Većina ih je pronađena u razdoblju prije uvođenja standardiziranih postupaka istraživanja, dokumentiranja i zaštite, a način njihova otkrića – bilo da je riječ o agrarnim radovima, građevinskim zahvatima ili ograničenim iskopskim kampanjama – izravno je uvjetovao

njihovu kasniju „sudbinu“. Posljedično, dio je mozaika pre-mješten u muzeje bez jasne atribucije, a drugi postoje tek kao zabilježeni motivi u literaturi, bez mogućnosti pouzdane lokalizacije ili provjere njihova današnjeg stanja. Takve okolnosti stvorile su dvostruku prazninu: muzejsku građu bez sigurnog podrijetla te bibliografski zabilježene nalaze bez fizički sačuvanih korelativa.

Iz toga proizlazi i središnje istraživačko pitanje ovoga rada: na koji su način uvjeti otkrića, stupanj dokumentacije i tadašnje konzervatorske prakse oblikovali današnje stanje salonitanskih mozaika. Drugim riječima, može li se prepoznati obrazac u kojem je kontekst nalaza uvjetovao njihovu očuvanost, dostupnost i vidljivost u suvremenoj istraživačkoj praksi.

S obzirom na opseg i heterogenost građe, cilj je ovoga rada usustaviti i analizirati podatke o mozaicima otkrivenima prije Drugoga svjetskog rata te razmotriti njihove sudbine unutar paradigme tadašnjih istraživačkih postupaka i konzervatorskih mogućnosti. Posebna se pozornost posvećuje nalazima bez jasne atribucije, danas izgubljenim primjerima te mozaicima, čija se povijest može pratiti samo posredno, na temelju starijih zapisa ili fotografske dokumentacije.

Ovaj rad čini prvi dio šire studije o salonitanskoj mozaičkoj baštini. U njegovu nastavku bit će obrađeni mozaici otkriveni nakon Drugoga svjetskog rata, čime će se omogućiti cjelovitiji uvid u razvoj istraživanja, dokumentiranja i očuvanja mozaika na salonitanskom prostoru od početka 19. stoljeća do danas.

Istraživanja salonitanskih mozaika

1. Okolnosti početaka izrade i uporabe mozaika u Salonu

U rimskoj je kulturi mozaik predstavljao jednu od najraširenijih i tehnološki najizdržljivijih oblika dekorativne opreme interijera. Tijekom kasnog republikanskog razdoblja, a osobito u ranom principatu, Carstvo je razvilo široku mrežu urbanih i provincijskih radionica, čija se djelatnost oslanjala na uzore oblikovane u samom Rimu.⁵ U tom se kontekstu opravdano može pretpostaviti postojanje ishodišnih radionica, iz kojih se model ukrašavanja, primjeren reprezentativnim potrebama glavnog grada, prenosio u provincijska središta,⁶ koja su se opremala svim oblicima ukrasa dostoj-

- 1 Službena su istraživanja Salone započela 1821. godine iako je u literaturi često moguće pronaći i spomen 1820. godine. Međutim, tu zabunu razjašnjava Arsen DUPLANČIĆ u radu „Osnivanje knjižnice arheološkog muzeja u Splitu“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 45/1 (2019), str. 335., naglašavajući kako 1820. godine jest osnovan muzej, ali su službena istraživanja Salone započela godinu poslije.
- 2 O tome veoma iscrpno piše Ana TORLAK, u svojoj doktorskoj disertaciji naslovljenoj *Povijesnoumjetnička topografija antičke Salone*, obranjenoj 30. lipnja 2015., na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- 3 Branko MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu – Centar za poslijediplomske studije Dubrovnik, Dubrovnik, 1994, 1–2.
- 4 Iznimku u hrvatskoj literaturi predstavlja magistarski rad, a potom i doktorska disertacija Branka Matulića *Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae)*, obranjena na Sveučilištu u Zadru 2000. godine. Riječ je o prvom sustavnom i znanstveno utemeljenom proučavanju mozaičke baštine na našem prostoru, temeljenom na kataloškom, raščlambeno-usporednom modelu uzorkovanja, koji je verificirala AIEMA (*Association internationale pour l'Étude de la Mosaïque antique*). AIEMA, krovna međunarodna udruga sa sjedištem u Parizu, okuplja nacionalne organizacije iz Španjolske, Francuske, Italije, Engleske, Tunisa, Portugala, Turske, Cipra i SAD-a, ali i brojne pojedince i institucije iz cijelog svijeta (oko 350 članova). Navedeni rad odlikuje se jasno definiranom istraživačkom svrhom i primjenom međunarodno verificirane metodologije, čime uvodi sustavnu, standardiziranu analizu mozaičke građe u hrvatski kontekst. Utemeljen na velikom korpusu podataka i precizno razrađenim metodama, predstavlja prvi doista znanstveno usporedivi i metodološki konzistentan prikaz mozaičke baštine Dalmacije i Istre.

5 Grga NOVAK: *Povijest Splita*, Split: Škuna, 2005, 25–26.

6 B. MATULIĆ: Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika, *Opvscvla archaeologica* 18 (1994), 155–172.; Marija BUZOV: Pitanje domaćih mozaičkih radionica, *Prilozi* 2, 1985, 51–58.

nima imperijalne metropole. Nagli gospodarski uspon i širenje srednjeg sloja, koji je nastojao manifestirati društveni status, doveli su do masovne potražnje za podnim i zidnim mozaicima te posljedično do širenja specijaliziranih radionica po čitavom Carstvu. Te su radionice, uz osnovne tehničke i stilske standarde, prenosile i ikonografske predloške, što je omogućilo da se srodni tipovi mozaične dekoracije javljaju i u udaljenim provincijama.

Salona, kao Colonia Martia Iulia Valeria Salona Felix, bila je političko, gospodarsko i administrativno središte rimske Dalmacije. U takvim se kolonijalnim središtima očekuje prisutnost lokalnih radionica, koje djeluju prema obrascima rimskih centara, pri čemu se podrazumijeva prilagodba standardiziranih motiva lokalnim potrebama, ukusima i ekonomskim mogućnostima. Iako za salonitanske radionice prije kasne antike ne posjedujemo izravne epigrafske potvrde, materijalni dokazi – brojnost mozaika, raspon ikonografskih tema i kvaliteta izvedbe – upućuju na postojanje razvijene proizvodne tradicije čvrsto ukorijenjene u urbanom tkivu kolonije.

Bogatstvo salonitanskoga prostora privlačilo je još od ranog novog vijeka brojne putopisce i humaniste, čiji su zapisi često prvi zabilježeni tragovi pojedinih nalaza.⁷ Iako su mnogi njihovi motivi bili heterogeni, a metode istraživanja neujednačene, ti su rani izvori dragocjeni za rekonstrukciju izgubljene građe. Istodobno, njihova fragmentarnost i povremena nedostatnost podataka svjedoče o tome da je znatan dio salonitanskog mozaičnog fonda možda zauvijek izgubljen ili sačuvan tek u sporadičnim bilješkama, danas razasutima u privatnim i institucionalnim zbirkama.

2. Početci službenih istraživanja u Saloni

Opravdano je stoga u središte zanimanja postaviti sustavna, odnosno organizirana istraživanja, iako su, kako smo prije naveli, sporadični nalazi i raniji opisi antičkih spomenika bili poznati još od ranog novog vijeka,⁸ čija je zadaća bila prikupljanje reprezentativnih antičkih umjetnina iz južnoistočnih dijelova Monarhije. Za generalnog nadzornika antičkih spomenika imenovan je Ivan Luka Garagnin,

koji ubrzo organizira iskopavanja na predjelu Grudina, a potom i na prostoru amfiteatra. Ta istraživanja ubrajaju se među najranije primjere sustavnih arheoloških zahvata u Europi, usporediva s istodobnim aktivnostima u Rimu ili Akvileji. Garagninova djelatnost privremeno prekida tadašnju praksu nestručnog postupanja sa starinama, koje su župnici, učitelji i lokalni žandari po nalazu slali u bečki Dvorski muzej, Narodni muzej u Pešti, ili ih pak prodavali privatnim kolekcionarima.⁹

Presudan poticaj za organizirano i trajno istraživanje Salone predstavlja posjet cara Franje I. 1818. godine. Interes Bečkoga dvora dijelom je bio motiviran tadašnjom europskom »kompetitivnom arheologijom« – nastojanjima da se carskom muzeju pribave prestižni predmeti u kontekstu Napoleonovih ekspedicija u Egipat i britanskog odnosa prema grčkim spomenicima. Taj se pristup jasno očituje i u suvremenim usporedbama Salone s »austrijskim Pompejima« (*der österreichische Pompei*), koje svjedoče o simboličkoj težnji za afirmacijom kulturnog prestiža, više nego o znanstvenoj analitičnosti.

Carski posjet rezultirao je i donošenjem naredbe iz 1. kolovoza 1820. o osnivanju državnog muzeja, za čijeg je prvog ravnatelja imenovan Carlo Lanza, liječnik i kolekcionar umjetnina. Time su postavljeni institucionalni temelji za sustavnije prikupljanje, dokumentiranje i interpretaciju antičke građe, uključujući i prve profesionalnije pristupe salonitanskim mozaicima.

3. Nalazi antičkih mozaika u perimetru Salone od 1821. do 1940. godine

3.1. Godina 1821. Građevina sjeveroistočno od Foruma

Arheološka istraživanja u Saloni pod vodstvom Carla Lanze započinju 1821. godine i predstavljaju početak sustavnog djelovanja ustanove koja će se poslije razviti u Arheološki muzej u Splitu. Istraživanja su bila usmjerena na područje smješteno sjeverno, odnosno sjeveroistočno od kasnije identificiranoga Foruma, koje je već u ranim kampanjama protumačeno kao kompleks termi.¹⁰ Iako rezultati Lanzinih

7 Tijekom vremena koje je prošlo od antičkih vremena do danas, zemlja je erodirala s padina Kozjaka, podno kojeg se Salona nalazi, pretvorivši velik dio njezina nekadašnjeg prostora u obradivo poljoprivredno zemljište, najčešće vinograde i maslinike (u kojem ga obliku prva sustavna istraživanja i dokumentiraju). Nema sumnje u to da je velik broj nalaza dospio na svjetlo dana posve slučajno, za vrijeme obrade tog zemljišta, u kojem obliku su ih tada dokumentirali primjerice Marko Marulić i Dmine Papalić.

8 Jasna JELIČIĆ-RADONIĆ, Darko PEREŽA: Topografija antičke Salone, *Tusculum*, 3 (2010), 174–175.

9 Mihovil ABRAMIĆ: Raznesene antičke umjetnine, *Mogućnosti* 1/4 (1954), 244; Cvito FISKIĆ: O zaštiti solinskih spomenika početkom XIX stoljeća, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 1 (1975), 28.

10 Recentna historiografska i topografska analiza, koja minuciozno analizira arhitektonske elemente, kartografske izvore i pisana svjedočanstava, dodatno je potvrdila ovu identifikaciju, precizno ubicirajući istraživani objekt i rekonstruirajući tijekom ranih istraživanja. U tom se smislu posebno ističe rad A. Duplančića, koji donosi reinterpretaciju ranijih nalaza i sustavan pregled razvoja lokaliteta (Arsen DUPLAN-

istraživanja iz 1821. nisu bili objavljeni, poslije ih objavljuje i opisuje njegov sin Francesco Lanza.¹¹

U izvještaju spominje se niz arhitektonskih i pokretnih nalaza, među kojima i fragmenti crno-bijeloga mozaičnog poda u jednoj od prostorija. No zbog skromne preciznosti objavljenih tlocrta i skica nije moguće pouzdano rekonstruirati njihov motiv, stanje sačuvanosti ni izvorni položaj unutar pojedinih prostorija termalnog sklopa (slika 1).¹²

Problemi koji se pritom jasno naziru – nedostatna dokumentacija, izostanak sustavne zaštite i selektivno bilježenje nalaza – obilježiti će i dio kasnijih istraživačkih praksā na salonitanskom prostoru. Oštre kritike upućene Carlu Lanzi, ponajprije kritike Vicka Andrića, a djelomično i one Francesca Carrare, odnose se na prekomjerno i metodološki nekontrolirano uklanjanje zidnih i podnih struktura, što je postupak koji već tada suvremeni percipiraju kao „ogoljivanje” terma.¹³ Andrićev plan Salone, koji bilježi položaj više građevina uključujući i opisani termalni kompleks, uz ranije citiran rad A. Duplančića (2020.), danas je jedan od rijetkih sekundarnih izvora koji potvrđuju opći okvir istraživanja iako fragmenti mozaika koje Lanza spominje nisu identificirani ni povezani s bilo kojom od današnjih muzejskih zbirki.¹⁴

ČIĆ: Prilog povijesti početaka arheologije u Saloni, *Tusculum*, 13/1 (2020), 91–116.). Ranija interpretacija građevine kao ranantičkoga balneuma povezuje se s natpisom pronađenim u pločniku *cardo maximus* (D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ: *Salona quadrata*, Split: 1991, 47–63).

- 11 Francesco LANZA: *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna: 1856.
- 12 *Ibid.*, „Ovi tako izrađeni stupići su podupirali neke ploče, također od pečene gline, međusobno složenim pokrovom hipokausta; iznad ovih se oslanjao pod prostorije napravljen od maltera sa komadićima razbijenih opeka i sa gore položenim elegantnim mozaikom na bijeloj podlozi, cijeli napravljen sa komadićima bijelog i crnog mramora, od kojeg su detaljno prikazana dva mala dijela (sl. 5 i 6).” Topografska ubiciranost građevine kao cjeline danas je pouzdano utvrđena zahvaljujući prije citiranom radu A. Duplančića iz 2020., no prostorni kontekst pojedinih mozaičnih fragmenata unutar sklopa ostaje nepoznat.
- 13 J. JELIČIĆ-RADONIĆ, D. PEREŽA: Topografija antičke Salone, *Tusculum*, 3 (2010), str. 175 prenosi ovu i druge zanimljive bilješke F. Carrare. O Lanzinu pristupu istraživanju mnogo govori podatak iz Carrarine inventure, koji navodi jedan srebrni novčić i oko 200 bakrenih novčića minimalne vrijednosti kao muzejski inventar sakupljen u sedam godina Lanzina istraživanja.
- 14 Mlađi Lanza, s druge strane, odgovornost pripisuje „pohlepi pripostih seljaka”, koji su nakon iskopavanja kriomice odnosili i prodavali nalaze; međutim ni on nije propustio priliku koja mu se ukazala, pa spominje kako je neke od tih predmeta i sam otkupio te ih potom prenamijenio za izradu stola od mramornih i alabasternih obloga. J. JELIČIĆ-RADONIĆ, D. PEREŽA: Topografija antičke Salone, 178. Takav njegov postupak ilustrira tadašnje slabo razgraničenje između privatne apropijacije i sustavne zaštite arheološke građe. S druge strane, Francesco Lanza u svojim zapisima sustavno relativizira vlastitu odgovornost i naglašava da je lokalno stanovništvo nekontrolirano odnosi-

U tom se ranom razdoblju jasno očituje osnovni problem: bez konzervatorskog nadzora i bez standardiziranog sustava dokumentiranja, mozaici otkriveni tijekom prvih desetljeća 19. stoljeća ostaju bez materijalnih i interpretativnih korelativa, što otežava suvremenu rekonstrukciju njihove uloge u arhitektonskom kontekstu terma.

3.2. Godina 1876. – terme izvan jugozapadnog bedema, ispod stare željezničke postaje

Tijekom pripremnih zemljanih radova na izgradnji željezničke pruge, odnosno postaje na katastarskoj čestici 4182. i 4184/3,¹⁵ 1876. godine otkriveni su ostatci antičkoga zida. Opširnija istraživanja koja su uslijedila uputila su na postojanje većeg građevinskog sklopa, preliminarno protumačena kao privatne terme.

(slika 2).

Interpretacija se temelji prvenstveno na nalazima spremnika za vodu te hipokausta u trima prostorijama. U južnoj je prostoriji pronađen kombinirani sloj mozaičnih i žbukanih podova, zajedno s ostacima fresaka, crvenomramornim oplatama i štukaturom. Izvještaj navodi da su mozaici bili izrađeni od kockica crvenog mramora, a tlocrtno je dokumentirano šest manjih ulomaka.¹⁶ Zidovi najveće prostorije imaju znatno veću debljinu, što bi moglo upućivati na višu kubaturu ili specifičnu funkciju unutar termalnog sklopa. No budući da građevina nije u cijelosti

lo nalaze. Torlak pritom eksplicitno problematizira narativnu strategiju takvih opravdanja, čija se jalovost očituje na primjeru kad F. Lanza povremeno od „seljanina” dobije mramorno poprsje s prikazom cara Trajana, izvanrednih kiparskih svojstava, koje poslije prodaje Kabinetu za numizmatiku i starine na bečkom dvoru. Prema Buličevim navodima, koje prenosi Ana TORLAK u radu Prilog poznavanju zbirke antičkih spomenika Carla i Francesca Lanze, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Splitu*, 9 (2016), str. 159, Carrarina je numizmatička zbirka sadržavala oko 4000 komada, koje je on 70-ih godina 19. stoljeća prenio u Santa Maria del Rovere kraj Trevisa. U kontekstu prijašnjega navoda o broju numizmatičkih komada koje je muzeju ostavio njegov otac (200 komada), razlika između „nekontroliranog odnošenja” koje Lanza pripisuje lokalnom stanovništvu i vlastitih praksā otkupa, kao i daljnje distribucije nalaza pokazuje se manje jasnom nego što njegovi zapisi sugeriraju, osobito ako se uzme u obzir da je velik dio vlastite zbirke vjerojatno naslijedio od oca, nakon kojega su već sustavnije organizirana istraživanja Salone i do materijala više nije bilo tako lako doći. Budući da su mozaični podovi, za razliku od skulpture, numizmatike ili arhitektonske plastike, bili teško prenosivi i bez neposredne tržišne vrijednosti, njihova je istraživačka i dokumentacijska pažnja u tom razdoblju ostajala sekundarna.

- 15 Frane BUŠKARIOL: Pregled arheološke topografije Salone, *Mogućnosti* 3/4 (1988), 280.
- 16 Franjo SEDMAK: Bagno romano presso la stazione ferroviaria a Salona (Stazione ponentale verso Knin) scoperto nell' a 1876, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 29 (1906), 46–48, T. VI – VII; B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu – Centar za poslijediplomske studije Dubrovnik, Dubrovnik, 1994, 126–127.

otkopana, cjeloviti kontekst ostaje nepoznat. Autor izvještaja, željeznički inženjer Franjo Sedmak, naglašava izostanak skulptura, natpisa i značajnijih arhitektonskih elemenata, što otvara mogućnost prethodne devastacije ili uklanjanja dekorativnih elemenata u kasnijim fazama uporabe. Sudbina mozaika nakon otkrića nije zabilježena, a ostatak kompleksa ponovno je zatrpan po završetku radova. Presudnu ulogu u očuvanju znanja o ovome nalazu imao je don Frane Bulić, koji je nagovorio željeznikog inženjera Franju Sedmaka da dokumentira i objavi rezultate otkrića. Sedmakova dokumentacija, objavljena 1906. godine, iznenađuje preciznošću i metodološkom konzistentnošću, rijetko postignutom u tadašnjim izvaninstitucionalnim istraživanjima. U širem kontekstu, u kojem druga polovina 19. stoljeća karakteristično donosi fragmentarne dokumentacije, pretežit interes za arhitektonske strukture umjesto za dekorativne elemente te gotovo potpuni izostanak sustavnih postupaka očuvanja i praćenja nalaza, Sedmakova dokumentacija predstavlja rijetku i dragocjenu iznimku. Upravo zahvaljujući Bulićevu poticaju, željeznički je inženjer zabilježio nalaze na razini koja nadilazi tadašnji uobičajeni standard, što dodatno naglašava problematičnost prosjeka istraživačkih praksi njegova vremena, a teško je povjerovati da na interpretaciju rezultata zahvata, trideset godina nakon njegove provedbe, nije utjecao i sam Bulić.

3.3. Godina 1898. – jugozapadni dio Salone – mozaik koji se proteže na dvije čestice zemljišta

U članku „Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona” iz 1898. godine don Frane Bulić izvještava o otkriću dijela južnoga perimetralnog zida Salone. Zid je pronađen tijekom poljoprivrednih radova na zemljištu braće Mate, Ivana i Duje Milišića, na katastarskoj čestici 4263. Nedugo zatim, na obližnjoj čestici 4208/2, smještenoj između tadašnje željezničke postaje i željezničkog mosta preko gaza rijeke Jadro, seljak Jakov Milišić pronašao je ulomak mozaika. Prema Bulićevu izvješću, mozaik se nastavlja ispod susjednih vinograda, osobito na čestici 4196/2, u vlasništvu Joze i Mate Vukušića (Slika 3).¹⁷

17 Zemljoradnik je o nalazu tom prilikom obavijestio don Franu, ali niže u tekstu Bulić opisuje istovremeni nalaz mramornoga stupa od cipollina na zemljištu nedaleko od Porta Cesarea (60 cm promjera, 310 cm dug), za koji je vlasnik zemljišta tvrdio da je takav isti dvadeset godina ranije prodao jednomu splitskom altaristu za 20 forintā. Ta je zgoda tek sličica u mozaiku koji prikazuje onodobni odnos prema nalazima u Saloni.

Na vlastitom zemljištu nalaznik je, prema Buliću, pronašao i nekoliko većih i manjih opeka,¹⁸ koje je autor identificirao kao dijelove hipokausta pripadajućeg termalnom sklopu. Opeke su otkupljene za muzej i zavedene pod oznakama 632 i 633, u kategoriji Cat. F. a) Terracotta. Na temelju nalaza mozaika i opekā Bulić pretpostavlja da je riječ o fragmentu istoga termalnog kompleksa, otkrivena tijekom zemljanih radova za izgradnju željezničke pruge Split – Perković 1874. godine. Budući da se trasa željeznice nije mogla izmijeniti, tada je izrađen nacrt termi, koji se u vrijeme pisanja članka čuvao u muzeju, a terenski je kompleks ponovno bio zatrpan.¹⁹ Pregled današnjeg stanja na terenu omogućuje tek približnu lokalizaciju navedenih česticā, no jasno je da su one danas preslojene željezničkim kolosijecima. Stoga se može samo pretpostaviti da se mozaik i dalje nalazi in situ, iako bez mogućnosti provjere njegova stanja očuvanosti.

3.4. Godina 1899. – Jankovače – vjerojatno dislociran dio terma ispod bazilike iuxta Portum

Don Frane Bulić u ljetu 1899. izvještava o otkriću mozaika na katastarskoj čestici 3581, u vlasništvu Marina Draškovića. Tijekom poljoprivrednih radova na zemljištu smještenom istočno od teatra te uz desnu stranu kraljevske ceste koja je vodila prema Trogiru, na dubini od približno 75 cm pronađen je crno-bijeli mozaični pod izveden od tesela. Mozaik je otkriven ispod nekoliko vapnenačkih blokova. Zbog blizine vodotoka Bulić napominje da je podzemna voda na toj lokaciji trajno visoka, pa se mozaik tijekom zimskih mjeseci nalazi pod vodom, što dodatno otežava njegovo očuvanje. Na istom je zemljištu pronađena i zavjetna ara posvećena Silvanu Augustu, koja je bila uzidana kao spolij u jedan od nekoliko zidova na parceli, što potvrđuje složenost stratigrafije nalazišta i dugotrajan kontinuitet sekundarne uporabe.²⁰ Budući da u dostupnom izvještaju nema podataka o izmještanju mozaika, može se pretpostaviti da se on i danas nalazi in situ, ponovno zatrpan nakon otkrića.

18 F. BULIĆ: Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona, BASD 21 (1898), 158.

19 F. BULIĆ: Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona, 158. F. BUŠKARIOL: Pregled arheološke topografije Salone, *Mogućnosti* 3/4 (1988), 281. Iste podatke donosi i B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, 129.

20 F. BULIĆ: Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona, BASD 22 (1899), 200.

3.5. Godina 1900. – Žabnjak, zemljište Jakova Ninčevića, zemljište Luke Ninčevića, ostatci antičkog zida i mozaičkog poda

U prosincu 1900. godine na katastarskoj čestici 2943/1 u vlasništvu Jakova Ninčevića, smještenoj na području Solina zvanom Pod Voljakom, u blizini izvora Žabnjak, tijekom poljoprivrednih radova otkriveni su antički zid i mozaični pod. Prema Bulićevu izvještaju, zid i mozaik protezali su se i na susjednu česticu 2943/2, u vlasništvu Luke Ninčevića. Don Frane Bulić o nalazu izvještava tek najosnovnije, bez ikakva opisa uzorka, dimenzija ili tehničkih značajki mozaika.²¹ Taj je slučaj posebno ilustrativan za onodobnu istraživačku praksu: kada mozaik nije posjedovao istaknut figuralni ili ikonografski sadržaj, čak ni Bulić – unatoč svojoj iznimnoj marljivosti – nije provodio detaljniju dokumentaciju. Takav pristup odražava širi stručni kontekst kraja 19. i početka 20. stoljeća, u kojemu su geometrijski i utilitarni podovi smatrani sporednima u odnosu na reprezentativne figuralne kompozicije. Time su zanemareni podatci koji bi danas bili dragocjeni za razumijevanje stratigrafije, funkcije prostora i rasporeda arhitektonskih cjelina. Premda se u izvješću izričito ne navodi, vrlo je vjerojatno da je mozaik nakon kratkog evidentiranja ponovno zatrpan, što je bila tadašnja standardna zaštitna mjera u nedostatku tehničkih i institucionalnih kapaciteta za njegovo podizanje i muzealizaciju.

3.6. Godina 1901. Doca, zapadna nekropola (tzv. Hortus Metrodori²²), grob s mozaikom

Zapadna gradska nekropola protezala se usporedno s cestom koja je u vrijeme prvih istraživanja predstavljala glavnu prometnicu prema Trogiru (danas lokalnu cestu).²³ Najranija sustavna istraživanja na tom području proveo je Carlo Lanza 1824. i 1825. te ponovno 1826./1827. godine, kada je na položaju Martinčevo otkrio mauzolej Lollia.²⁴

- 21 F. BULIĆ, Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona, *BASD* 22 (1900), 39; B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, 126.
- 22 S takvim se nazivom cijelog grobišta ne slaže Duje Rendić Miočević. Usp. Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, (In)Felix Salona, *Mogućnosti*, 3/4 (1988), 326; Nenad CAMBI, Obranimi ono što je ostalo, *Mogućnosti* 3/4 (1988), 346; N. CAMBI: Salona i njene nekropole, *Radovi filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 12 (1985./1986.), 65–66.
- 23 J. JELIČIĆ-RADONIĆ, D. PEREŽA: Topografija antičke Salone, *Tusculum*, 174–184.
- 24 F. BUŠKARIOL: Pregled arheološke topografije Salone, *Mogućnosti* 3/4 (1988), 282; F. LANZA: *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna:

Istraživanja je potom periodički nastavio dr. Francesco Carrara između 1844. i 1848. godine. Za razliku od dotadašnje prakse privremena najma zemljišta, Carrara je otkupio parcelu površine približno 80 m², koju je ograđivao i uređivao kao prvi arheološki park u Saloni.²⁵

Don Frane Bulić istraživao je zapadnu nekropolu u više navrata (1901., 1909., 1911., 1914., 1916. i 1925.). Tijekom istraživanja 1901. godine, na katastarskim česticama 4125/1 i 4125/2, u vlasništvu Ivana, Bože i Šimuna Draškovića, u istočnom dijelu istraživana prostora otkriven je grob ukrašen višebojnim mozaičnim podom (slika 3).²⁶ Kao i u brojnim drugim nalazima iz toga razdoblja, Bulić ne donosi opis motiva, no iz sačuvane fotografije može se razabrati jednostavna geometrijska kompozicija: bijelo pravokutno polje s manjim kvadratom u sredini, uokvirenim višebojnom pletenicom i dvostrukim redovima svijetlih tesela koje po tonu sugeriraju mramor. Ograničena dokumentacija i izostanak terenskih nacрта ne dopuštaju sigurnu rekonstrukciju grobnog konteksta, no kompozicija je u skladu s poganskom sepulkralnom tradicijom zapadne nekropole, obilježene ukopima u urne i amfore. U središnjem se polju vjerojatno nalazila urna koja je bila vizualno naglašena mozaičnim okvirom.²⁷ Nema navoda koji bi sugerirao drukčije postupanje s mozaikom od uobičajenog zatrpavanja, pa se može pretpostaviti da je i danas in situ.

3.7. Godina 1901. Gospin otok, sporadični nalazi mozaika

U izvještaju s pete glavne skupštine Društva za istraživanje domaće povijesti „Bihać“, održane u Splitu 27. prosinca

1856, 22–33, tab. 12; Marko ŠPIKIĆ, *Antikvarno i konzervatorsko djelovanje Josipa Čobarnića, Ivi Maroeviću baštini u spomen* 2 (2009), 425; J. JELIČIĆ-RADONIĆ i Ana SEDLAR: Topografija antičke Salone (III) Salonitanska Urbs occidentalis, *Tusculum*, 4/1 (2011), 77. Navodno je Lanza pronašao mnogo natpisa, komada novca, ostatke olovnih cijevi, sarkofag s prikazom godišnjih doba i aru posvećenu Solu, te druge sitne, vrijedne nalaze, no mnogo od toga nije ostalo očuvano u muzeju.

- 25 U svojem izvještaju navodi da je dio nekropole „discoperta e recinta [...] per la curiosità de' viaggiatori“, čime potvrđuje i rani vid turističke prezentacije lokaliteta. Francesco CARRARA: *De scavi di Salona nel 1848.*, Vienna: 1848, 9; F. BULIĆ: Necropoli “in horto Metrodori” a Salona, *BASD*, 24 (1901), 162.
- 26 F. BULIĆ: Necropoli “in horto Metrodori” a Salona, *BASD*, 24 (1901), 161. U tom izvještaju naglašava kako nije provjerljivo gdje su točno Lanza i Carrara iskopavali jer svoje izvještaje nisu popratili brojem katastarske čestice na kojoj je istraživanje obavljeno. Suprotno tomu, Buškariol u radu iz 1988. donosi popis katastarskih čestica na kojima su istraživali Lanza (1823. – k.č. 4119 i 4120.; 1824. – k.č. 4125/2) i Carrara (1844. – k.č. 4125/2., te 1847./1848. – k.č. 4125/2, 1614, 1616, 1617.) Lokalitet spominje te kataloški obrađuje i Branko MATULIĆ, *Salonitanska radionica mozaika*, 80–81.
- 27 F. BUŠKARIOL: Pregled arheološke topografije Salone, *Mogućnosti*, 3/4 (1988).

1898., objavljeni su izvadci iz dnevnika arheoloških istraživanja provedenih u Solinu između 22. kolovoza i 15. prosinca iste godine. Istraživanja su bila usmjerena na prostor crkve sv. Stjepana na Otoku.²⁸ Zbog plitko položenih ostataka zidova, gabariti crkve i osnovni tlocrtni elementi mogli su se brzo utvrditi. U dubljim slojevima otkriven je sarkofag s natpisom kraljice Jelene, s brojnim sitnim arheološkim materijalom, među kojim se navode i ulomci mozaika, no dnevnik ne daje nikakve podatke o likovnom predlošku, rasponu ploha ili stratigrafskoj povezanosti.²⁹ Fragmentarni karakter zapisa, odsutnost ikakve sustavne dokumentacije te izostanak interpretacije ulomaka čine taj nalaz tipičnim primjerom izazova s kojima se susrećemo pri analizi saloni-tanske mozaične baštine otkrivene prije Drugoga svjetskog rata. Kao i u većini istraživanja toga doba, svi su nepokretni nalazi nakon pregleda ponovno zatrpani, čime je potencijal za buduća istraživanja ostavljen otvorenim, ali bez ikakva jamstva da je izvorna prostorna cjelina prepoznata ili dokumentirana.

3.8. Godina 1902. Episkopalni kompleks – figuralni mozaik s prikazom Sapfo i muza

Tijekom 1902. godine don Frane Bulić istražuje na prostoru episkopnog kompleksa (biskupskoga središta), odnosno Simferijevo-Hezihijeve bazilike³⁰, na k. č. 3839 i 3840, te unutar tih zahvata dokumentira višebojni figuralni mozaik smješten ispod razine crkvenog prezbiterija. Na njemu je u središnjem medaljonu prikazama pjesnikinja Sapfo, a oko nje devet mozaičnih ploha s muzama.³¹ Stanje njegove trenutne očuvanosti nije poznato, premda se u časopisu Novo doba pojavljuju neke zanimljive, ali zbunjujuće vijesti o tome, koje ćemo spomenuti kasnije (slika 4).³² U središtu je

rozete prikaz posvećen grčkoj pjesnikinji, koja sjedi na klupi, a nad njezinom se glavom nalazi ukrasni vijenac, odnosno tkanina. Vrh je medaljona ukrašen dvama četverolisnim cvijetovima. U njezinoj se pozadini nalazi silueta neodređene arhitekture, koja bi mogla predstavljati hram. Iako je prikaz poprilično oštećen, u središnjem se medaljonu razabiru i četiri slova: CA – ΦΩ.

U trapezoidnim su se plohama, koje okružuju središnji prikaz, nalazile figure muza, a iznad svake od njih bilo je ispisano odgovarajuće ime. Očuvani su ostatci plohe, odnosno početno slovo imena muze Polihimnije, dva početna slova imena Kaliope te oskudni ostatci njezina tijela, glava i dio imena Melpomene, natpis s imenom Talijske te prikazi Terpsihore s kitarom i Klío s neodređenim predmetom u ruci, a u cijelosti natpisi s njihovim imenima. Likovi Euterpe, Erato i Uranije nisu se očuvali, kao ni njihovi natpisi s imenima.

Budući da je ikonografski i dekorativni aspekt ovoga mozaika već cjelovito obrađen u katalogu Branka Matulića,³³ u ovom se radu naglasak stavlja na okolnosti njegova pronalaska, stratigrafiju lokaliteta i konzervatorska pitanja povezana s njegovom kasnijom sudbinom. Poslije je Dyggve, tijekom istraživanja 1949. godine, utvrdio da su na tom mjestu bile smještene velike antičke terme, dio čijih je prostorija zasigurno bio ukrašen mozaicima, između ostalih i spomenutim mozaikom. Te su terme, odnosno njihovi ostatci, očito uništene izgradnjom ranokršćanske bazilike.

Zapadno je od bazilike, na k. č. 3833/1, pronađeno dosta bijelih mozaičnih kockica, koje Bulić dovodi u vezu s ranijom fazom Simferijevo-Hezihijeve bazilike ili pak antičkim zgradama koje su, također ranije, postojale na tom položaju.³⁴

nekoliko *domus ecclesiae* u Saloni, koja je do sredine IV. stoljeća imala znatan udio poganskoga stanovništva, a da je nakon toga ta građevina postala *domus Dei* te naposljetku *basilica urbana*. Bulić vjeruje da je sam mozaik nastao u II. ili III. stoljeću. F. BULIĆ: Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a 1902, BASD 24 (1902), 78–79.

28 Cjeloviti tekst Izvještaja dostupan je u formatu PDF na sljedećoj poveznici: http://hrcaj.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=94507 (pristup: 2. veljače 2013).

29 M. PLETIKOSIĆ: Izvještaj pete glavne skupštine 1898., Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti „Bihać“, Zagreb: 1901.

30 [...] koja je tako i nazvana prema mozaičnomu natpisu pronađenom na podu njezina ambulatorija. F. BULIĆ: Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a 1902.; BASD 24 (1902), 65. Bulić pretpostavlja i kako je čitava bazilika bila popločena mozaikom – str. 53; polikromirani dokumentarni nacrt natpisa vidi u BASD, 27 (1904), tab. XV. Među novijim publikacijama o toj zgradi i mozaiku, treba svakako istaknuti: J. JELIČIĆ-RADONIĆ: *Salona, crkveno sjedište kasnoantičke Dalmacije*, Split: MHAS, 2023, 25–32.

31 B. MATULIĆ: Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja saloni-tanske škole – radionice mozaika, *Opuscula archaeologica* 18 (1994), 1; Marija BUZOV: Pjesnikinja Sapfo s Muzama na mozaiku iz Solina, *Prilozi*, 9 (1992), 91–100. Kataloška obrada donesena je prije u B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, 81–84.

32 Bulić je tada pretpostavljao da je mozaik izvorno pripadao jednoj od

33 Detaljan ikonografski i dekorativni opis mozaika donosi bogat program: vanjski bijeli rub; traka pseudo-popločenja (BAIEMA 303, DECOR 95b); meandar svastika s pravokutnicima i križolikim cvjetovima (BAIEMA 21, 38, 264, 107; DECOR 38c); niz stupnjevitih trokuta u četirima bojama (BAIEMA 96, 189; DECOR 29g–h); niz prelomljenih vretena (BAIEMA 177; DECOR 45g); zupčasti niz (BAIEMA 144; DECOR 2j); dvostruka pletenica koja obrubljuje središnji kvadrat (BAIEMA 194; DECOR 70h). U središtu je rozeta s devet polja (BAIEMA 558), s prikazom Sapfo (natpis CA–ΦΩ), okružena trapezoidnim poljima s muzama. Dodatni ulomci geometrijskih mozaika s motivima nazubljenih trokuta (BAIEMA 161, DECOR 10h) pronađeni na k. č. 3833/1–2 i 3883. Za cjelovitu katalošku usporedbu i standardizaciju terminologije vidi: B. MATULIĆ: *Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre*, Zadar: 2000.

34 F. BULIĆ: Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1903 e 1904., BASD 27 (1904), 147, T. 56.

U okolnom prostoru (k. č. 3833/1–2; 3883) pronađeni su i brojni ulomci geometrijskih mozaika različitih faza uporabe lokaliteta, što potvrđuje složenu stratifikaciju kompleksa i višestoljetnu prisutnost dekorativne podne arhitekture³⁵ (slika 5), koja se protezala i na česticu 3883.³⁶ Budući da su ulomci loše očuvani i nisu podignuti, njihovo se prvotno smještanje može samo okvirno rekonstruirati.

Zaključno, nalaz mozaika Sapfo i muza jasno pokazuje složenost stratigrafije episkopalnog središta i dugotrajan kontinuitet mozaičke dekoracije, ali i ograničenja tadašnje dokumentacije: mozaik je evidentiran bez potpunog konteksta, a kasniji je razvoj lokaliteta (ranokršćanska bazilika) gotovo u potpunosti uništio antičku arhitekturu kojoj je prvotno pripadao. Fragmentarnost ulomaka pronađenih zapadno od bazilike dodatno potvrđuje intenzivne zahvate i višestruke građevinske faze koje su bitno otežale suvremenu rekonstrukciju prostorne cjeline. Time ovaj slučaj dobro ilustrira središnji problem salonitanske mozaičke građe prije Drugog svjetskog rata: vrijedni se nalazi bilježe, ali bez sustavnog okvira koji bi omogućio njihovu sigurnu atribuciju, razumijevanje funkcije i uključivanje u širi razvojni kontekst lokaliteta.

3.9. Godina 1905. Jugoistočno od Porta Andetria, crno-bijeli mozaik

U lipnju 1905. godine, tijekom iskopa cisterne za natapanje na katastarskoj čestici 5585/2, tada u vlasništvu braće Rade i Simcone de Michielli-Vitturija, pronađen je mozaik na dubini iskopa oko 150 cm (slika 7). Vinograd je smješten izvan zidina antičke Salone, ali u blizini Porta Orientale (Andetria). Mozaik je, prema Buliću, dimenzija 150 cm x 150 cm, odnosno površine oko 2,25m², ali unatoč složenijem geometrijskom rasporedu ukrasa, dokumentacija ostaje ograničena na kratki opis i jednu ilustraciju. Detaljnije čitanje ornamentike moguće je tek posredno, na temelju analogija s usporedivim salonitanskim i dalmatinskim podnim mozaicima.³⁷

35 William GERBER: Römische Profanbauten, *Forschungen in Salona I*, Wien: 1917, 122., crtež sl. 228. Ulomci su imali geometrijski ukras načinjen od nazubljenih trokuta (BAIEMA 161, DECOR 10h), kojemu je s vanjske strane bijeli obrub, a s unutarnje bijela vrpca, te crni okvir od dvoreda kockica, koji oblikuje plohu.

36 W. GERBER: Verzeichnis der Hökenkoten bei den Ausgrabungen in Salona, *Forschungen in Salona I*, Wien: 1917, 22; W. GERBER: Römische Profanbauten, 101, sl. 185; W. GERBER: Römische Profanbauten, nacrt 185; F. BULIĆ: *Po ruševinama stare Salone*, Split: 1986, 109 i 114. Prema izvorima, istraživana je građevina za koju se smatra da je u antici imala stambenu namjenu. Ulomci su mozaika pronađeni u atriju, tabliniju, trikliniju, kubikuli te apoditeriju tē građevine.

37 F. BULIĆ: Ritrovamenti antichi a Salona, Pavimento a mosaico, *BASD*, 28 (1905), 176–177, T. 13, sl. 1. Zbunjuje formulacija u kojoj se navodi da je pronađeni mozaik višebojan, a poslije se govori samo o

Na mozaiku je vidljiv i antički popravak, odnosno retuš. Izveden je običnim bijelim kockicama postavljenima bez obzira na osnovni uzorak, jer je korisniku očito bila važnija funkcionalnost od estetike, što u antici nije bila neuobičajena praksa; sličan primjer popravka nalazimo i u viškim termama.³⁸ Unatoč Bulićevu optimizmu da će vlasnici zemljišta financijski poduprijeti nastavak istraživanja, daljnjih radova nije bilo. Nalaz se više ne spominje u literaturi, a prema svemu sudeći, mozaik je nakon pregleda ponovno zatrpan te mu je današnje stanje nepoznato. Taj je slučaj paradigmatičan za rane nalaze: otkriveni slučajno, minimalno dokumentirani i bez konzervatorskog zahvata, oni ostaju izvan institucionalne memorije i izvan dosega sustavnog proučavanja.

3.10. Godine 1897., 1923., 1929. Basilica iuxta Portum

Područje oko 200 m istočno od salonitanskoga teatra, na k. č. 3582, don Frane Bulić prvi put sustavnije istražuje 1923. godine, premda još 1897. bilježi sporadične nalaze ulomaka mozaika u istočnom susjedstvu teatra, uz nekadašnje ušće Jadra.³⁹ Istraživanjem je utvrđeno da se na tom položaju nalaze ostatci trobrodne bazilike s polukružnom apsidom i dvama sjevernim prezbiterijima. Nalazi poput mramornih oplata, oslikane žbuke i štukatura, koje u svojim izvještajima spominje Ejnar Dyggve, upućuju na reprezentativan sakralni interijer.⁴⁰ Na podu eksedre u apsidi dokumentiran je i figuralni mozaik s prikazom Tritona, otkriven 1923. godine, oko kojega su se u ranoj literaturi javljala različita tumačenja.⁴¹

Dokumentacija o mozaičnim površinama neravnomjerna je: Dyggve donosi crteže njih dvadesetak, no tek se za oko polovinu njih mogu izvoditi pouzdane raščlambe. Preostali

crno-bijelom mozaiku. Katalošku obradu donosi B. MATULIĆ, *Salonitanska radionica mozaika*, 115–116.

38 B. MATULIĆ: Mozaici antičke Isse, *Archaeologia Adriatica*, 253, online. Dostupno na: <https://hrcaak.srce.hr/37022> (pristup: 10. 12. 2025).

39 F. BULIĆ: Ritrovamenti antichi a Salona, *BASD*, 20 (1897).

40 Eynar DYGGVE: La Ville de Salona – disposition et topographie, *Recherches a Salone*, Copenhagen: 1928, 23, sl. n. i. o.

41 Frane Buškariol navodi kako je A. Grgin, nekadašnji muzejski kustos, na Bulićev članak „I titoli di dedica delle basiliche urbane et extraurbane di Salona” u *Vjesniku za arheologiju i povijest dalmatinsku* iz 1924./1925., str. 19–20, prekrizio dio članka koji identificira Tritona na prikazu, a dopisao „Herkul s toljagom”. Usp. F. BUŠKARIOL: Pregled arheološke topografije Salone, *Mogućnosti*, 3/4 (1988). U novije se vrijeme javlja nekoliko tumačenja, od kojih prevladava ono kako se ipak radi o Tritonu, ispred kojega je rog, odnosno školjka. Jagoda MEDER: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb: 2003, 109; B. MATULIĆ: Podni mozaici iz termi u blizini salonitanske luke, *Opusc. Archaeol.* 35 (2011), 176.

mozaici poznati su tek iz kratkih bilježaka, što dodatno otežava njihovu atribuciju i eventualno buduće konzervatorske odluke. Upravo je taj problem – obilje nalaza, ali fragmentarna i neujednačena dokumentacija – paradigmatičan primjer šireg problema mozaika otkrivenih prije Drugoga svjetskog rata. Branko Matulić kasnijom je komparativnom analizom pokušao nadomjestiti tē praznine i većinu mozaika datira u prijelaz 2./3. stoljeća.⁴² U ovom radu, s obzirom na opseg građe, mozaici s ovoga položaja donose se samo u sažetome obliku, s naglaskom na kontekst nalaza, stanje dokumentacije i konzervatorske implikacije. Detaljne ikonografske analize, uključujući i rekonstrukcije rasporeda, već su objavljene u radovima Matulića i Dyggvea.⁴³

Tapet A (oštećen izgradnjom bazilike)⁴⁴

Tapet⁴⁵ izvorne površine oko 25 m² djelomično je uništen izgradnjom južnog zida bazilike. Iako se iz Dyggveove dokumentacije raspoznaje višeslojni geometrijski raspored s centralnim kvadratnim poljem i osmerokutnim medaljonima, većina se kompozicije može rekonstruirati tek djelomično. Ukrasni motivi (geometrijske vrpce, biljni vijenci) mogu se, uz oprez, usporediti s drugim dalmatinskim mozaicima iz 2./3. stoljeća.

Tapet H (kompozitna geometrijska cjelina)⁴⁶

Očuvan je u površini od oko 2 m² (izvorno oko 10 m²). Sastoji se od dviju ploha različite složenosti. Veća ploha sadrži kompleksnu mrežu eliptičnih medaljona i konkavnih polja, a manja sadrži jednostavniji ritam dijagonalno postavljenih kvadrata. Figuralni motivi u većini medaljona nisu sačuvani, što dodatno naglašava problem ograničene dokumentacije. Djelomično su očuvana tek dva elipsoidna medaljona, s prikazima magarca u trku, odnosno nogu zvijeri (vrste koju je nemoguće pouzdano utvrditi; možda tigra

ili pantere), potom neznatan dio trećeg medaljona, a ostali su uništeni.

Tapet I (tzv. Tritonov mozaik)⁴⁷

Najpoznatiji mozaik lokaliteta, čije je očuvane površine Dyggve procijenio na oko 3 m² od izvornih 15 m². Kompozicija se mogla pratiti tek djelomično, no središnja figuralna cjelina s prikazom morskog božanstva⁴⁸ ostavila je znatan trag u literaturi. Iako je već Bulić u medaljonu prepoznao Tritona, zbog fragmentarnosti nalaza s u kasnijoj u se literaturi tumačenja prikazanih atributa (školjka, rog, vjerovatne aluzije na veslo) s vremenom razilazila.⁴⁹ Moguća identifikacija Posejdona u središnjem polju ostaje otvorena zbog malog stupnja očuvanosti. Posebno je zanimljiv prikaz dviju pataka u susjednim poljima, koji odstupa od uobičajenih ikonografskih obrazaca u mozaicima s morskom tematikom, gdje se uz morska božanstva češće pojavljuju hipokampi, leokampi, pardalokampi, dupini, ribe ili rakovi. U radu koji se bavi tim mozaicima, B. Matulić stoga pretpostavlja da je lokalni autor u ikonografski program uključio motive iz neposrednog prirodnog okružja ušća Jadra.⁵⁰

47 Sustav označavanja koji je uspostavio Eynar Dyggve, tijekom prvotnog istraživanja. Usp. E. DYGGVE: *History of Salonitan Christianity*, Oslo: 1951, 57, sl. 3/15.

48 F. BULIĆ: I titoli di dedica delle basiliche urbane ed extraurbane di Salona, *BASD* 47–48, 20. Bulić je još 1923. prepoznao u medaljonu prikaz Tritona te datirao vrijeme njegova nastanka u 1. stoljeće po Kristu. Triton je sin morskoga boga Posejdona i žene mu Amfitrite, a i sam je morski bog. Prikazuje se jašući na leđima dupina, ili u očevoj zlatnoj kočiji, držeći trorog, školjku, veslo, ili ribu. Vojtech ZAMAROVSKY: *Junaci antičkih mitova*, Zagreb: 1989, 330–331. U kružnomu je medaljonu prikazan Triton, raščupane kose i brade, a kraj njega se, prema prevladavajućem tumačenju, nalazi školjka, odnosno rog kojim smiruje ili podiže valove. Prikazi su Tritona veoma česti u primorskim krajevima, čiji ga stanovnici osobito štiju, slično kao i sv. Nikolu na kršćanskim ikonografskim predlošcima. (Ponekad se prikazuje i više tritona, njegovih sinova, koje je imao s raznim morskim boginjama, koji se po svojim nestašlucima često uspoređuju sa satirima ili silenima). Na ostatku se središnjega četverokuta konkavnih stranica vidi obrubna sinusoida te dijelovi figuralnog prikaza od kojih se jedva raspoznaje dio drška i vrh troroga ili ostiju, odnosno kose, koja bi mogla pripadati Posejdonu. Nije rijetkost da se uz samoga Tritona prikazuje trorog, manji nego Zeusov, ali također razoran, jer lomi stijene.

49 Frane Buškariol navodi kako je A. Grgin, nekadašnji muzejski kustos, na Bulićev članak „I titoli di dedica delle basiliche urbane et extraurbane di Salona“ u *Vjesniku za arheologiju i povijest dalmatinsku* iz 1924./1925., str. 19–20, prekrizio dio članka koji identificira Tritona na prikazu, a dopisao „Herkul s toljagom“. Usp. F. BUŠKARIOL: Pregled arheološke topografije Salone, *Mogućnosti*, 3/4 (1988). U novije se vrijeme javlja nekoliko tumačenja, od kojih prevladava ono kako se ipak radi o Tritonu, ispred kojega je rog, odnosno školjka. J. MEDER: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, 109; B. MATULIĆ: Podni mozaici iz terma u blizini salonitanske luke, 176.

50 B. MATULIĆ: Podni mozaici iz terma u blizini salonitanske luke, 167–188.

42 B. MATULIĆ: Podni mozaici iz termi u blizini salonitanske luke, 167–188. Katalošku obradu donosi B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, 88–90.

43 B. MATULIĆ: Podni mozaici iz termi u blizini salonitanske luke, 167–188.

44 Sustav označavanja koji je uspostavio Eynar Dyggve, tijekom prvotnog istraživanja. Usp. Eynar DYGGVE: *History of Salonitan Christianity*, Oslo: 1951, 57, sl. 3/15.

45 Naziv koji se koristi za mozaičnu cjelinu unutar omeđene površine, kao što je to prostorija građevine ili slično.

46 Sustav označavanja koji je uspostavio Eynar Dyggve, tijekom prvotnog istraživanja. Usp. E. DYGGVE: *History of Salonitan Christianity*, Oslo: 1951, 57, sl. 3/15.

Na temelju sačuvanih elemenata kompozicije – osobito atributa u obliku školjke ili roga uz glavu lika, fragmenta trozupca u središnjem polju, te zooloških motiva tipičnih za Salonitanski pejzaž – uvjerljivijom se čini interpretacija prema kojoj je riječ o Tritonu, a ranija se identifikacija s Herkulom može smatrati manje vjerojatnom.

Uz Tritonov mozaik, na susjednoj parceli 3581 pronađen je žrtvenik Silvanu te još jedan mozaični pod, što otvara pitanje međusobne povezivosti kompleksa, iako bez mogućnosti sigurnih zaključaka. Nakon istraživanja svi su mozaici ponovno zatrpani, bez ikakva konzervatorskog zahvata, što je uvjetovano smještajem u vodi, te se i danas nalaze *in situ*, zakopani i u nepoznatom stanju očuvanosti.

3.11. Godina 1923. Zubanovac, zemljište braće Milišić, praetorium

Na predjelu Zubanovac, istočno od središta Salone, arheološki je interes bio pojačan još 1916. godine nalazom stupa s natpisom SCRIB COS (No. 4029A), koji je upućivao na mogućnost da se ondje nalazila rezidencija provincijskog namjesnika (praetorium). Taj je kontekst od početka bio opterećen visokim očekivanjima, što je uvelike oblikovalo i dinamiku kasnijih otkrića: lokalni su vlasnici zemljišta, braća Antonio i Bartolomeo Milišić, nakon prvih pronalazaka počeli s visokim financijskim zahtjevima pri pregovorima s istraživačima i muzejem.⁵¹ U tom se napetom ozračju tijekom triju uzastopnih ljeta – 1923., 1924. i 1925. – dogodio jedan od najznačajnijih skupnih nalaza salonitanskih mozaika, iznimno važan za razumijevanje načina istraživanja u razdoblju između dvaju svjetskih ratova.

Mozaik s prikazom Apolona:

U srpnju 1923. godine, kopajući bunar na vlastitom zemljištu (k. č. 3551/1), braća Milišić na dubini od oko 120 cm nailaze na mozaični pod približne površine 6 m², s figuralnim prikazom Apolona okruženog životinjama.⁵² Bulić navodi osnovne dimenzije, opisuje kompoziciju s centralnim medaljonom i rubnim životinjskim prikazima, ali ne donosi iscrpnu arhitektonsku analizu prostora u kojem je mozaik zatečen. Indikativno je za tadašnje okolnosti razmatranje zabilježeno u novinama *Novo doba* 1925. godine: vlasnici su nakon otkrića ogradili lokalitet i naplaćivali ula-

zak zainteresiranim posjetiteljima, nudeći pritom i vlastite, vrlo slobodne interpretacije motiva. Taj anegdotalni zapis vrlo jasno ilustrira lokalni mentalitet, ali i širi problem toga vremena – napet odnos između privatnog vlasništva, ekonomskih interesa i nedostatak mehanizama za uspostavom stručnog nadzora nad arheološkim nalazima.⁵³

Iste novine unutar broja 205 iz 1925. donose i drugu, veoma slikovitu ilustraciju društvene zbilje i lokalnog mentaliteta u to vrijeme, koja prepričava okolnosti u kojima su seljaci pokušali ostvariti zaradu na pronađenom mozaiku, ograđivši lokalitet i naplaćujući posjet, uz sebi svojstvene interpretacije.⁵⁴

Mozaik s prikazom Tritona (1924.)

Već sljedeće godine, također u srpnju, nastavak radova na istom zemljištu otkriva dodatne prostorije s više mozaika.⁵⁵ U produžetku Apolonova mozaika pronađen je podni mozaik površine oko 10 m² s prikazom Tritona okruženog ribama i morskim bićima u kosi. I ovdje Bulić bilježi relativno detaljan opis likovnog predloška i rubnih ukrasa, no

53 *Novo Doba* od 25. 8. 1923., br. 195., str. 5., autor inicijala I. D. piše: „Osim ovog zanimljivog pronalaza (pretpostavljene bazilike na Grudinama, op.a.) na veoma jednostavan način po rastu djeteline, našlo se je kod Palače Namjesnikove (Praetoria) dosta dragocjenog mozaika u četiri naslage. Mozaik je vrlo lijep, meandrički. Velika je grehota, da ovo mora ostati ležati pod zemljom, jer nema novaca, da se vode potrebite iskopine. Kolika šteta za kulturu i historiju naše zemlje, da prekriženih ruku gledamo u ovo polje, koje će oživiti samo onda, kad država bude shvatila i poduprla rad splitskog arheološkog muzeja.”

54 *Novo doba*, 10. 9. 1923., br. 208., str. 5. U tekstu članka piše: „Čovjek sa zvjeradi! Jučer su u Solinu, prigodom derneka (povodom blagdana Male Gospe, op.a.), seljaci pokazivali za novce nadjeni starinski mozaik. Na vratima je stajao natpis 'Čovjek sa zvjeradi'. Unutra je bilo napisano pod čovjekom da je 'Opolo', a pod figurama vila da su 'muzeji'. Kad ih je jedan posjetilac upozorio da je ono 'Apolo', a vile da su 'muze', seljaci su odgovorili: 'Ostavite, mi ih zovemo po našu.' Nije jasno na što se referira autor kad govori o vilama, odnosno muzama, na ovome je lokalitetu pronađeno mnogo mozaika, ali postojeća fotodokumentacija, grafički prikazi i opisi nam ne razjašnjavaju ovu dilemu. Postoji mogućnost da je u blizini pronađeno više mozaika, od kojih nisu svi objavljeni, ali još je vjerojatnije da spomen „vila“ referira na mozaik s prikazom pjesnikinje Sapfo i muza, na lokalitetu terma, odnosno episkopalnog kompleksa, udaljen od lokaliteta pretpostavljenog pretorija, a istraživao je 1902. Informaciju o činjenici da neki od mozaika ostaju otkriveni nakon pronalaska, pronalazimo u *Novom dobu* iz 1930., u tekstu koji govori o obilasku Splitske okolice, te prepričava posjet Saloni pod vodstvom dr. Abramića: „Na povratku s Klisa, već pred suton, razgledali smo iskopine starog Solina, nekadašnje rimske Salone, čije klasično belo kamenje i delikatni mozaici, hramovi, kupatila, sarkofazi i impozantna arena, postupno vaskrsavaju ispod raskopanih pašnjaka, među balsamičnim lejama javorika i čempresa.”

55 F. BULIĆ: Il mosaico nel Praetorium del lungotenente della Dalmazia a Salona, *BASD* 47–48, 88–89; Katalošku obradu donosi B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, 121–123.

51 F. BULIĆ: *Trovamenti antichi nell'antica Salona*, VAHD, 46 (1923), 80.

52 Katalošku obradu donosi B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, 119–121.

arhitektonski kontekst – odnos prema zidovima, ulazima i eventualnim instalacijama – ostaje tek okvirno naznačen).⁵⁶ Činjenica da su tako kvalitetni figuralni mozaici otkriveni prilikom privatnih zahvata, a ne u sustavno planiranoj iskopnoj kampanji, uvjetovala je i način njihova dokumentiranja: naglasak je bio na dojmivim motivima, dok je cjelina konteksta (raspored prostorija, funkcija zgrade) ostala tek djelomično razjašnjena.

3.12. Godina 1925. Zubanovac, zemljište braće Milišić, praetorium

Mozaik s prikazom Orfeja (slika 8)

Godine 1925., pri nastavku istraživanja, na većoj dubini i nešto zapadnije od Apolonova i Tritonova mozaika otkriven je i mozaik s prikazom Orfeja, djelomično prekriven kasnijim mozaicima.⁵⁷ Likovna je kompozicija Orfejeva mozaika iznimno složena i raznolika.⁵⁸

Sam Bulićev opis u tom je pogledu proturječan: najprije

56 Edit 16. 1. 2019. u časopisu *Novo doba* bilježi se 1925. godine sljedeća vijest: „Novi mozaik u Solinu. Ovih dana u blizini rimskog Teatra u Solinu otkriven je novi mozaik. Kroz malo dana ovo je drugi mozaik što se otkrio. Mozaik još nije stručno osvijetljen, ali se nagadja da prikazuje morskog boga Plutona.” Usp. *Novo doba*, 27. 8. 1925, br. 204. Vjerojatno se radilo o mozaiku s prikazom Tritona iz pretpostavljene namjesničke palače. Autor je članka pogriješio u navođenju imena božanstva jer je Pluton ekvivalent grčkome Hadu, odnosno bog podzemlja, a ne morsko božanstvo. Također, obavijest bi se mogla odnositi i na ranije spomenuti mozaik u bazilici *iuxta portum*, odnosno na drugi Tritonov mozaik, koji je pak pronađen dvije godine ranije, što bi bilo anakronično objavi te vijesti.

57 Katalošku obradu donosi B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, 123–126. U polukružnim su se poljima nalazili prikazi različitih morskih bića – ribe, taurokampa, krilatog hipokampa, krilatog leokampa te još jednog teško odredivog krilatog hibridnog stvora, ikonografski najbližeg grifonu, premda se takav motiv u ovome obliku rijetko javlja u klasičnoj umjetnosti (izuzev Perzije i nekih prikaza na Kreti) i obično je češći u srednjovjekovnim repertorijima (ali ovdje na Orfejevu mozaiku s naglašenim morskim obilježjima). U četvrtkružnim su ugaonim poljima bile prikazane ribe (među njima i dupin, vrlo sličan onomu iz viških terma) te ptice, od kojih je jedna prikazana stojeći na grani. U središnjem su polju životinje i ptice kompozicijski raspoređene u prividnom kružnom kretanju, dok su jedino dvije patke okrenute sučelice, što stvara ikonografsku iznimku i dodatno naglašava centralni motiv. Bulić u izvornom opisu navodi i pastvu te trlju, no danas se s većom sigurnošću može identificirati barem jedan prikaz kao dupin, koji se ponavlja i u jednom od ugaonih polja. Usp. F. BULIĆ: *Trovamenti antichi nell'antica Salona*, VAHD, 46 (1923), 80.

58 J. MEDER: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, str. 110 prenosi mišljenje autora M. Blake, E. Pernice, H. Lavagne, J. Lancha, V. Gonzenbach, W. Jobst. U literaturi se tip geometrijske podjele kakav je prikazan na Orfejevu mozaiku često interpretira kao dvodimenzionalni „prijenos” kupolaste strukture na pod, motiv koji je uspoređen s pompejanskim primjerima.

navodi da je Orfejev mozaik najmlađi i položen iznad Tritonova, a zatim da se Orfejeva glava ne vidi u potpunosti jer je prekrivena mozaikom iznad njega.⁵⁹

Iz dostupnih crno-bijelih fotografija snimljenih na lokalitetu tijekom istraživanja razvidna su i određena oštećenja Tritonova mozaika, osobito na njegovoj rubnoj borduri. Oblik tih oštećenja iznimno dobro prati konture vršnog dijela središnjega medaljona Orfejeva mozaika, koji se nalazio neposredno ispod Tritona. Takva podudarnost sugerira da je prilikom pokušaja otkrivanja donjeg mozaika došlo do namjernog uklanjanja dijela gornjeg sloja kako bi se provjerila narav figuralnog prikaza koji se nalazio ispod.

Budući da ne raspolažemo jasnim dokazima o tome jesu li u to vrijeme istraživači ovladali tehnikom *strappo* (odvajanja površinskog sloja mozaika), teško je sa sigurnošću reći kojim se postupkom pristupilo sondiranju donjeg nalaza. Međutim, na fotografijama izvan područja Tritonova mozaika ne uočavaju se drugi fragmenti koji bi prekrivali Orfeja, što otvara mogućnost da je u međuprostoru izvorno postojao dio geometrijske kompozicije, danas izgubljen.

S obzirom na tadašnje istraživačke prakse i prevladavajuće zanimanje za figuralne motive, nije teško zamisliti da je geometrijska ornamentika smatrana manje važnom te je možda uklonjena kako bi se lakše pristupilo otkrivanju i dokumentiranju prikaza Orfeja. Premda ne raspolažemo nedvosmislenim materijalnim dokazima, ovaj primjer vrlo dobro ilustrira napet odnos između istraživačke znatiželje, tehničkih mogućnosti i očuvanja integriteta nalaza, koji je karakterističan za velik dio salonitanske građe otkrivene u prvoj polovici 20. stoljeća.

Kompozicija Orfejeva mozaika izvorno je zahvaćala oko 20 m², podijeljenih u dva nejednaka polja, od kojih do danas prezentirano samo veće, s prikazom Orfeja okruženog životinjama i pticama, a ostatak se, također strapiran, nalazi u otvorenom depou Arheološkog muzeja. Zanimljivo je da se na Orfejevu teselatumu, za razliku od Apolonova i Orfejeva (koji ima ugrađenu mramornu ploču na mjestu

59 F. BULIĆ: *Il mosaico nel Praetorium del lungotenente della Dalmazia a Salona*, BASD 47–48, 88–89: „Alla stessa profondità di 1.20m, e sopra il mosaico di Tritone a 20 cm, venne in luce un nuovo mosaico in un cerchio ovale, rappresentante Orfeo. La sua testa non è ancora del tutto visibile, poiche coperta dal mosaico soprastante.” Vjerojatno se radi o jednostavnoj Bulićevoj pogreški, pa je umjesto *sotto* napisao *sopra*, međutim, taj su navod preuzeli i ostali autori pri svojim opisima. Još više zbunjuje Bulićev navod u djelu „Po ruševinama stare Salone”, objelodanjenom u Splitu, 1986. godine, u kojem Bulić, spominjući Orfejev mozaik, ponovno kaže da se nalazio djelomice nad Tritonovim. Na ovu je potonju pogrešku upozorio i Branko Matulić, uspoređujući opise s fotografijama. Usp. B. MATULIĆ: *Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika*, *Opuscula archaeologica*, 18 (1994), 157.

jedne lakune), ne uočavaju antički popravci bijelim kockicama, što može upućivati na kraće razdoblje uporabe, veću kvalitetu mozaika ili drukčiji intenzitet opterećenja prostora.

Sva tri mozaika ostala su *in situ* do Drugoga svjetskog rata, kada je talijanski Komesarijat za starine, spomenike i galerije Dalmacije (*Commissariato per le antichità, i monumenti e le gallerie della Dalmazia*), pod vodstvom inženjera Luigija Creme, organizirao njihovo podizanje i prijenos u Arheološki muzej u Splitu (1942.). Radove podizanja i tehničkog učvršćivanja vodio je Fulvio Vettraino, restaurator iz Italije.⁶⁰ Iako se ne može osporiti da su tadašnje intervencije omogućile očuvanje pojedinih reprezentativnih segmenata, ne postoje podatci koji bi pouzdano utvrdili da je uklanjanje mozaika bilo nužno kao mjera fizičke zaštite. Pouzdano se može utvrditi tek to da je taj postupak rezultirao gubitkom arhitektonske cjelovitosti i mnoštva kontekstualnih informacija, uključujući odnos mozaika prema prostorijama, stratigrafiju, faze gradnje i potencijalne sekundarne preinake.

Dodatno, zbog nepostojanja sustavne tehničke i fotografiske dokumentacije, trajna je znanstvena interpretacija bitno ograničena, osobito u pogledu određivanja je li alternativni pristup – primjerice *in situ* stabilizacija ili parcijalno konzerviranje – bio izvediv u tadašnjim uvjetima.

Tek je tijekom dokumentacijske kampanje UMAS-a 2018. godine utvrđeno da se znatan broj mozaičnih ploha na armirano-betonskim nosiocima u lapidariju zapravo odnosi na dijelove istog sklopa iz Zubanovca.⁶¹ Zbog rezultata te kampanje, koje planiramo uskoro objaviti, nećemo detaljno obrađivati postupke strapiranja mozaika i njihove posljedice u ovome radu. U svakom slučaju, zatečeno stanje sugerira da te plohe nisu smatrane dovoljno reprezentativnim da bi bile uključeni u stalni postav, što je rezultiralo

njihovom muzeološkom marginalizacijom, kao i posvemašnjim rascjepkavanjem izvorne cjeline na temelju estetske, a ne dokumentacijske ili znanstvene logike. Zbog toga mozaici pretpostavljene pretorijanske palače danas postoje u tri paralelna oblika:

1. reprezentativni figuralni prikazi u stalnom postavu
2. fragmentarne plohe u lapidariju, izvan interpretativnog konteksta
3. dokumentacijski tragovi (crteži, fotografije, bilješke) koji svjedoče o izvornoj kompleksnosti sklopa.

Ova je sudbina doista prilično simptomatična za salonitanske mozaike otkrivene prije Drugoga svjetskog rata, a današnje stanje i dostupnost mozaične građe u najvećoj je mjeri oblikovana načinima otkrića (slučajno, češće nego sustavno), selektivnošću dokumentiranja, kao i kasnijim konzervatorskim zahvatima i muzeološkim kriterijima.

3.13. Godina 1924./1925. Predio Doca – nalaz antičkoga zida i mozaičnoga poda

Iste godine kada su tekla istraživanja u Zubanovcu, zabilježeno je još jedno sporadično otkriće mozaične podnice u Salonu. Na katastarskoj čestici 3316, na predjelu zvanom Doca, sjeverozapadno od obližnje stambene građevine, težak Ivan Poljak prilikom krčenja zemljišta na vrlo maloj dubini (oko 35 cm) naišao je na geometrijski mozaik. Uz njega je, prema bilješki, bio vidljiv i manji segment „staroga”, vjerojatno antičkoga zida. U izvješću se ne donose detalji o likovnom predlošku mozaika, dimenzijama ili eventualnom arhitektonskom kontekstu; navodi se jedino da je vlasnik zemljišta nalaz ubrzo ponovno zatrpao.⁶²

3.14. Godina 1930., Klanac, mauzolej s nekoliko grobova: nadgrobna ploča dječaka Aurelija Aurelijana ukrašena figuralnim mozaikom

Nadgrobni mozaik dječaka Tita Aurelija Aurelijana, datiran u III. stoljeće,⁶³ predstavlja rijedak primjer mozaičkog nadgrobnog natpisa iz Salone. Otkriven je 9. srpnja 1930. godine u sklopu istraživanja don Frane Bulića, i to ne na

60 A. DUPLANČIĆ: *Membra disiecta jednoga salonitanskog mauzoleja, Tusculum*, 10/1 (2017), 81; Emilio MARIN: *Grad Salona/Salona, Longae Salona*, Split: 2002, I, 14-15, II, 22-28.

61 Istraživanje i dio metodoloških postavka ovoga rada oslanja se na iskustva i rezultate projekta „Konzervatorsko-restauratorski zahvati na rimskim mozaicima iz depoa Arheološkog muzeja u Splitu”, provedenog 2018. godine u organizaciji Umjetničke akademije Sveučilišta u Splitu, Odsjeka za konzervaciju-restauraciju, specijalizacije za zidno slikarstvo i mozaik. Projekt je realiziran u suradnji s Arheološkim muzejem u Splitu, uz nadzor Konzervatorskog odjela u Splitu, a financiran sredstvima Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske. Cilj projekta bio je sustavno evidentirati, dokumentirati i provesti osnovne mjere preventivne konzervacije nad fondom antičkih mozaika iz Salone koji se čuvaju u stražnjem lapidariju, izvan stalnog postava. Projekt je obuhvatio izradu iscrpne fotografske i grafičke dokumentacije, analizu stanja nosivih podloga i teselatura, provedbu hitnih stabilizacijskih zahvata te pokušaj povezivanja pojedinih mozaičnih cjelina s njihovim izvornim arheološkim kontekstom.

62 I. JURAS: *Starinarska iznašašća u Dalmaciji, BASD (1924./1925)*, 86-87; B. MATULIĆ, *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, 80.

63 J. MEDER: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, 111. Suprotno ovom tumačenju, Nenad Cambi zbog grubih formâ lica, kubične strukture glave, donekle i frizure, mišljenja je da mozaik pripada tetrarhijskom vremenu. Usp. N. CAMBI: *Salona i njene nekropole, Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru 25/12 (1985./1986.)*, 98.

području samih Manastirina kako se ranije pretpostavljalo, nego u tupinolomu Klanac, istočno od groblja, na ulazu u kasnoantički mauzolej s najmanje pet grobova. Danas se mozaik, izvornih dimenzija 150 cm x 83 cm, djelomično očuvan, nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.⁶⁴

Mozaik, izvornih dimenzija 150 x 83 cm, djelomično očuvan, prikazuje dječaka u bijeloj tunici kako sjedi i drži svitak; uz njega su prikazane jarebica i herma, dok je uz rub ploče postavljen nadgrobni natpis devetogodišnjem Titu Aureliju Aurelianu (*D. M. / Hic positus est...*). U literaturi se pojavljuju pretpostavke da je na izgubljenom dijelu ploče mogao stajati prikaz pedagoga, u skladu s helenističkim sepulkralnim predlošcima, te niz različitih identifikacija same herme. Mozaik je bio uložen u kamenu ploču kojom je bio prekriven grob G1 (orijentacija sjever–jug), uz zapadni zid mauzoleja. Uz ploču se nalazila i mozaična bordura, danas izgubljena.⁶⁵ Zbog činjenice da je mozaik bio tehnički prenosiv, don Frane Bulić nakon njegova otkrića 9. srpnja 1930. dao je očistiti i dokumentirati nalaz te je, pozivajući se na dugogodišnje poznanstvo s vlasnikom kamenoloma Antom Grubićem, zatražio da se mozaik daruje muzeju. Istoga je dana na lokalitet došao i ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu, dr. Mihovil Abramić, koji je prema muzejskoj dokumentaciji kupio navedeni mozaik, a sutradan poslao muzejskog klesara Franu Štambuka da „uređuje natpis na mozaiku“, pri čemu se poslije navodi i da je taj klesar popravljao krajeve mozaika cementom. Iz zapisa don Frane Bulića vidljivo je razilaženje njegovih i Abramićevih stavova, ovaj put u pogledu načina na koji je mozaik dospio u muzejsku zbirku, a ta epizoda još jednom odražava složenost profesionalnih odnosa u tadašnjoj muzejskoj upravi.⁶⁶ Kako se čini, mozaik je poslije doživio izradu faksimilnog popunjavanja nedostajućih kockica, što se zaključuje na temelju fotografija ploče pripremljene za restauratorske radove tijekom Drugog svjetskog rata u muzejskom lapidariju te fotografijama nastalim tijekom prvotnog otkrića mauzoleja. Uz to što citira muzejski arhiv fotografija, Duplančić citira i muzejski katalog natpisa, u kojem je mozaik bio dvaput

inventariziran,⁶⁷ što je, s raspršenom dokumentacijom, pridonijelo višedesetljetnim pogrešnim interpretacijama njegova izvornog konteksta. Činjenica o dvostrukoj inventarizaciji govori o hijerarhiji interesa unutar tadašnje muzejske prakse, a potpunija rekonstrukcija okolnosti pronalaska i zbrinjavanja toga mozaika, koju u svom vrijednom radu izlaže A. Duplančić, sugerira da su mozaici sami po sebi bili predmet drugog reda zanimanja ondašnjim arheolozima, stoga čak i don Frane Bulić u prvom redu govori o „natpisu“, a ne o mozaiku. Osim pitanja o sudbini izgubljene mozaične bordure, pitanje je bi li i sam mozaik izazvao toliko pažnje, odnosno bi li bio prenesen u muzej, da natpisa na njemu nije bilo. Osim toga, činjenica da je mozaik bio konstrukcijski vezan uz kamenu ploču presudno je utjecala na njegovu kasniju muzealizaciju: bez takva nosivog elementa, u okolnostima prije dolaska talijanskih restauratora i u nedostatku lokalnog znanja o tehnikama prenošenja mozaika, njegov bi transport u muzejsku zbirku bio znatno teže izvediv, ako ne i praktično onemogućen (s obzirom na to da se lokalni stručnjaci nisu služili postupcima *strappo* ili *stacco*). Slučaj mozaika Aurelija Aurelijana zorno pokazuje kako su slučajni uvjeti otkrića, nedostatna i neujednačena dokumentacija, nejasne okolnosti muzeološkog preuzimanja te naknadni, nedovoljno zabilježeni intervencijski zahvati doveli do toga da se vrijedna figuralna cjelina danas čita odvojeno od svojega izvornog arhitektonskog i sepulkralnog konteksta. Također, zbog neadekvatnih, ali tada vjerojatno jedino dostupnih materijala korištenih u rekonstrukciji toga mozaika, ali i nesavjesna odnosa posjetitelja, predstoji mu nužna obnova.

Zaključak

Iako se u ovom radu obrađuje znatan broj nalaza, riječ je tek o dijelu do danas poznatog salonitanskog mozaičkog korpusa – antičkim mozaicima otkrivenima prije Drugoga svjetskog rata, u razdoblju koje je obilježilo formiranje arheološke prakse na našim prostorima.⁶⁸ Analiza mozaika otkrivenih prije Drugoga svjetskog rata pokazuje da su njihova današnja dostupnost, interpretacija i stanje očuvanosti u velikoj mjeri određeni okolnostima njihova otkrića i razinom dokumentacijskih standarda vremena u kojem su istraživani. Među istraživačima toga vremena nedvojbeno se izdvaja don Frane Bulić, koji je, za razliku od većine svojih prethodnika i suvremenika, pokazivao

64 A. DUPLANČIĆ: *Membra disiecta* jednoga salonitanskog mauzoleja, *Tusculum*, 10/1 (2017), 71, 75, 78, 79. O ovome natpisu govore i mnogi drugi autori, ali najiscrpnije ga analizira Marija BUZOV: Prilog poznavanju osobnih imena sa mozaičkih natpisa u Jugoslaviji, *Prilozi* 7 (1990), str. 49–50, koja *cognomen* Aurelianus pronalazi prvotno u Galiji i Italiji, poslije u Makedoniji, a u vrijeme Principata i Dominata u Dalmaciji, Panoniji, Trakiji, Meziji.

65 *Ibid.*, 79–80, 93–94. Katalošku obradu donosi B. MATULIĆ: *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, 113–115.

66 A. DUPLANČIĆ: *Membra disiecta* jednoga salonitanskog mauzoleja, 72–74.

67 *Ibid.*, 77.

68 Predstoji obraditi antičke mozaike pronađene od 1940. do danas te velik broj ranokršćanskih mozaika, o kojima je također malo pisano.

dosljedan interes za cjelinu materijalne baštine, ne samo za reprezentativne primjerke nego i za one skromnije, često zabilježene u tek jednom retku njegovog *Bullettina*. Upravo zahvaljujući njegovu neumornom registriranju podataka – ponekad temeljenih i na usmenim kazivanjima ili tuđim opažanjima – danas posjedujemo jedinstven korpus informacija o velikom broju mozaika koji su u fizičkom smislu izgubljeni ili neprepoznatljivi.

Doprinos Francesca Carrare također je iznimno vrijedan, iako je bio primarno usmjeren na razvoj arheološke topografije, istraživanje nekropola i uređenje prvog arheološkog parka u Saloni, a ne na sustavno proučavanje mozaika. Ipak, njegov metodičan rad i institucionalno djelovanje postavili su temelje kasnijim istraživanjima, a njegovu ulogu treba promatrati kao komplementarnu i prethodnu Bulićevu.

Nakon Bulićeva umirovljenja 1926., podatci o novim antičkim mozaičkim nalazima bitno su rjeđi. Razlozi su višestruki: dio je nalaza pripadao kasnijim povijesnim razdobljima, dio nije bio prepoznat ili prijavljen, a dio jednostavno nije zabilježen zbog manjka interesa za sporadične nalaze izvan velikih istraživačkih kampanja. Poznajući teške životne uvjete tadašnjih zemljoradnika, valja pretpostaviti da su mnogi nalazi nestali prije nego što su uopće dospjeli do nadležnih ustanova, a velik broj bilješki govori o preprodaji nalaza, doduše onih pokretnih.

Svi analizirani primjeri potvrđuju da su okolnosti otkrića, razina dokumentacije i tadašnje konzervatorske mogućnosti presudno odredile današnje stanje salonitanskog mozaičkog korpusa. Budući da je većina mozaika otkrivena slučajno, tijekom poljodjelskih radova ili građevinskih zahvata, znatan dio te građe danas je arheološki teško dostupan ili u potpunosti „nevidljiv“. Pojedini su mozaici nakon bilježenja ponovno zatrpani, drugi su poznati tek iz kratkih zapisa i rijetke fotografske dokumentacije, dok su neki sačuvani u muzejskim zbirkama bez oblikovanog konteksta i izvan muzejskog postava. Neki od najvrjednijih nalaza, poput figuralnih prikaza ispod bazilike *iuxta portum*, nisu dostatno istraženi, a k tomu se nalaze u nepovoljnim uvjetima i zahtijevaju stručne mjere zaštite. Za neke od najvrjednijih cjelina, primjerice mozaik s prikazom Sapfo i muza, nije moguće sa sigurnošću utvrditi postoje li još uvijek na mjestu pronalaska.

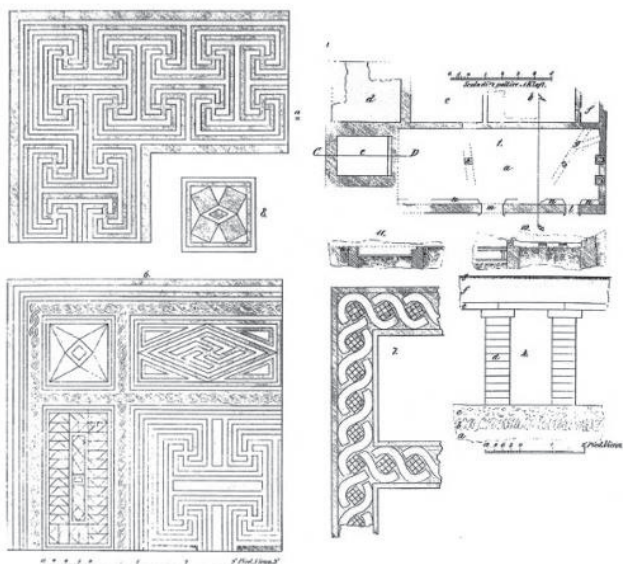
Poseban problem predstavljaju mozaici iz namjesničke palače u Zubanovcu, čija je cjelovitost nepovratno narušena tijekom zahvata 1942. godine: prioritet su dobile figuralne plohe, dok je geometrijski, arhitektonski i stratigrafski kontekst odbačen kao manje vrijedan. Tek je dokumentacijska kampanja UMAS-a 2018. godine razotkrila

razmjere fragmentacije i muzeološke marginalizacije ove skupine mozaika.

U takvim okolnostima važno je istaknuti da su mozaici Salone – bez obzira na njihovu reprezentativnost – neodvojivi od arhitektonskog i stratigrafskog konteksta. Njihovo izdvajanje, prerano i takoreći nepromišljeno podizanje te manjkava dokumentacija onemogućili su današnjoj znanosti da pouzdano rekonstruira izvorne prostorne odnose i funkcionalne cjeline.

Zbog svega navedenog, nužno je provesti revizijska istraživanja, sustavnu terensku provjeru stanja *in situ* mozaika te izraditi jedinstven katalog salonitanske mozaične baštine. Takav bi katalog, utemeljen na interdisciplinarnom pristupu, arheološkom, konzervatorskom, arhitektonskom i digitalno-dokumentacijskom, omogućio ne samo bolju zaštitu nego i primjereno predstavljanje javnosti iznimnog bogatstva mozaika rimske Salone.

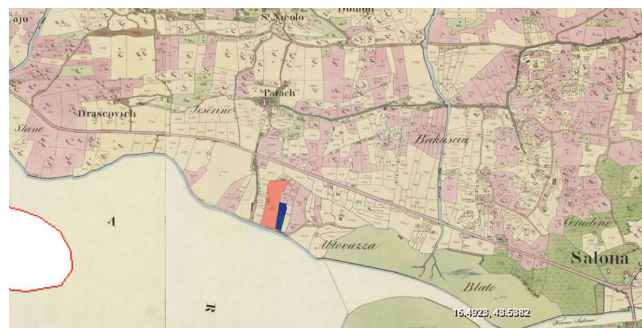
PRILOZI

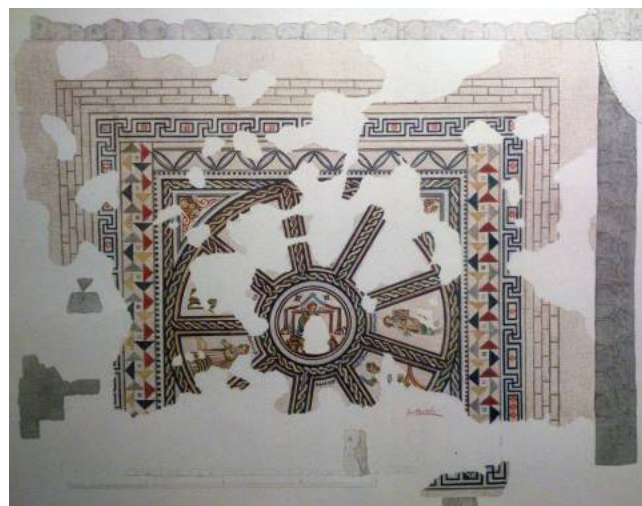
Slika 1: Nacrct mozaičnih ukrasa iz terma u blizini foruma (preuzeto iz: A. Torlak, U potrazi za izgubljenim: antički spomenici Salone u povijesnim vrelima od X. do XIX. stoljeća, sl. 25)

Slika 2: Terme izvan jugozapadnog bedema, ispod stare željezničke postaje, autor prilagodio prema: F. SEDMAK, (Ing.), Bagno romano presso la stazione ferroviaria a Salona (Stazione ponentale verso Knin) scoperto nell'a 1876. *BASD* 29, Split, 1906, T. VI–VII.

Slika 3: Jugozapadni dio Salone – mozaik koji se proteže na dvije čestice zemljišta – (čestica 4208/2 označena crveno, čestica 4196/2 označena plavo. Autor prilagodio prema Cadastral maps, <https://maps.arcanum.com/> Solin, XIX. stoljeće.)

Slika 4: Mozaik s prikazom grčke pjesnikinje Sapfo, okružene muzama, preuzeto iz: Meder 2003., tabla XLIV, sl. 5.

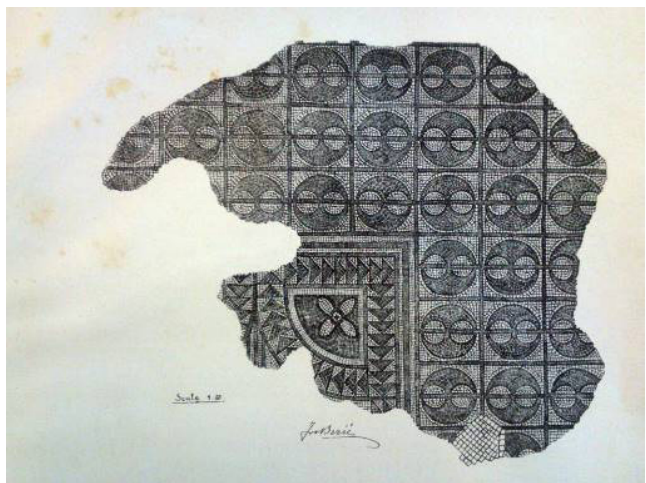
Slika 5: Mozaik s prikazom Tritona iz terma ispod bazilike iuxta portum, autor prilagodio prema: Meder 2003., tabla XLIV, sl. 2.

Slika 6: Manastirine, sjeveroistočno od Simferijevo-Gajanove bazilike. Mauzolej s nekoliko grobova; nadgrobna ploča dječaka Aurelija Aurelijana s figuralnim mozaikom (foto: autor)

Slika 8: Mozaik s prikazom Orfeja iz Namjesničke palače, detalj. Foto:Kasija Rnjak

Slika 7: Jugoistočno od Porta Andetrija, crno-bijeli mozaik, preuzeto iz: F.Bulić, BASD 28, 1905, Tb 13,1, Mosaico trovato a Salona

Arhivski izvori

- *** *Novo doba*, 25. 8. 1923, br. 195, str. 5. (autor inicijala I. D.)
 *** *Novo doba*, 10. 9. 1923, br. 208, str. 5.
 *** *Novo doba*, 27. 8. 1925, br. 204. [nedostaje paginacija u fusnoti]
 *** *Novo doba*, 8. 8. 1930, br. 183, str. 2.

Bibliografija

- ABRAMIĆ, Mihovil: Raznesene antičke umjetnine. *Mogućnosti*, 1/4 (1954), 242–250.
- BABIĆ, Ivo: Asfaltiranje Salone. *Mogućnosti* 3/4 (1988), str. 362–365.
- BULIĆ, Frane: Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona. *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (BASD) 21, 1898.
- BULIĆ, Frane: Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona. *BASD* 22, 1899.
- BULIĆ, Frane: Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia urbana dell'antica Salona. *BASD* 22, 1900.
- BULIĆ, Frane: Necropoli "in horto Metrodori" a Salona. *BASD* 24, 1901.
- BULIĆ, Frane: Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a 1902. *BASD* 24, 1902.
- BULIĆ, Frane: Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1903 e 1904. *BASD* 27, 1904, T. 5–6.
- BULIĆ, Frane: Ritrovamenti antichi a Salona, Pavimento a mosaico. *BASD* 28, 1905.
- BULIĆ, Frane: Ritrovamenti antichi a Salona. *BASD* 20, 1897.
- BULIĆ, Frane: I titoli di dedica delle basiliche urbane ed extraurbane di Salona. *BASD* 47–48.
- BULIĆ, Frane: Trovamenti antichi nell'antica Salona. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 46 (1923).
- BULIĆ, Frane: Il mosaico nel Praetorium del lungotenente della Dalmazia a Salona. *BASD* 47–48.
- BULIĆ, Frane: Po ruševinama stare Salone. Split: 1986.
- BUŠKARIOL, Frane: Pregled arheološke topografije Salone. *Mogućnosti* 3/4 (1988).
- BUZOV, Marija: Pitanje domaćih mozaičkih radionica. *Prilozi* 2, 1985, 51–58.
- BUZOV, Marija: Prilog poznavanju osobnih imena sa mozaičkih natpisa u Jugoslaviji. *Prilozi* 7, 1990, 45–64.
- BUZOV, Marija: Pjesnikinja Sapfo s Muzama na mozaiku iz Solina, *Prilozi* 9, 1992, 91–100.
- CAMBI, Nenad: Obranimi ono što je preostalo, *Mogućnosti* 3/4 (1988), 343–349.
- CAMBI, Nenad: Salona i njene nekropole, *Radovi filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 12 (1985./1986.), 61–108.
- CARRARA, Francesco: *De scavi di Salona nel 1848*, Vienna: 1848.
- DUPLANČIĆ, Arsen: Osnivanje knjižnice arheološkog muzeja u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 45/1 (2019), 335–375.
- DUPLANČIĆ, Arsen: Membra disiecta jednoga salonitanskog mauzoleja, *Tusculum: časopis za solinske teme*, 10/1 (2017), 71–92.
- DUPLANČIĆ, Arsen: Prilog povijesti početaka arheologije u Saloni, *Tusculum*, 13/1 (2020), 91–116.
- DYGGVE, Eynar: La Ville de Salona – disposition et topographie, *Recherches à Salone*. Copenhagen: 1928.
- DYGGVE, Eynar: *History of Salonitan Christianity*, Oslo: 1951.
- FISKOVIĆ, Cvito: O zaštiti solinskih spomenika početkom XIX stoljeća, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 1 (1975), 25–31.
- GERBER, William: Verzeichnis der Hökenkoten bei den Ausgrabungen in Salona. *Forschungen in Salona I*, Wien: 1917.
- GERBER, William: Römische Profanbauten, *Forschungen in Salona I*, Wien: 1917.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna; PEREŽA, Darko: Topografija antičke Salone. *Tusculum*, 3 (2010), 167–203.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna; SEDLAR Ana: Topografija antičke Salone (III) Salonitanska Urbs occidentalis, *Tusculum*, 4/1 (2011), 67–86.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna: Namjesnikova palača u Saloni, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 44/1 (2019), 313–329.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna: *Salona: Crkveno sjedište kasnoantičke Dalmacije = The Seat of the Church in Late Antique Dalmatia*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2023.
- JURAS, Ivo: Starinarska iznašašća u Dalmaciji, *BASD*, 1924./1925.
- KIRIGIN, Branko et al: Salona 86./87. – Preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi zaobilaznice u Solinu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 80 (1987), 7–56.
- LANZA, Francesco: *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna: 1856.
- MARASOVIĆ, Tomislav: Za temeljito istraživanje i trajno očuvanje starog Solina. *Mogućnosti*, 3/4 (1988), 357–362.
- MARDEŠIĆ, Jagoda: Izvještaj o zaštitnim arheološkim radovima na trasi splitske zaobilaznice kroz Salonu 1986/87. *Mogućnosti*, 3/4 (1988), 307–315.
- MARDEŠIĆ, Jagoda: Istočni trakt gradskih zidina Salone. *Opvscvla archaeologica, Radovi Arheološkog zavoda*, vol. 23–24/1 (2000), 143–153.
- MARIN, Emilio: Grad Salona/Salona. *Longae Saloniae*. Split: 2002.
- MATULIĆ, Branko: *Salonitanska radionica mozaika*. Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu – Centar za poslijediplomske studije Dubrovnik, Dubrovnik: 1994.
- MATULIĆ, Branko: Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika. *Opvscvla archaeologica*, 18 (1994), 155–172.
- MATULIĆ, Branko: Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae). Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar: 2000.
- MATULIĆ, Branko: Podni mozaici iz termi u blizini salonitanske luke. *Opvscvla archaeologica* 35 (2011), 167–188.
- MATULIĆ, Branko: Mozaici antičke Isse. *Archaeologia Adriatica*, 2/1 (2008), 251–268.
- MEDER, Jagoda: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*. Zagreb: 2003.
- NOVAK, Grga: *Povijest Splita*. Split: Škuna, 2005.
- PLETIKOSIĆ, M.: *Izvještaj pete glavne skupštine 1898. Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti „Bihac“*. Zagreb: 1901.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje: Salona quadrata. U: *Antička Salona*. Split: 1991, 47–63.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje: (In)Felix Salona. *Mogućnosti* 3/4 (1988), 324–329.
- SEDMAK, Franjo (Ing.): Bagno romano presso la stazione ferroviaria a Salona (Stazione ponentale verso Knin) scoperto nell'a 1876. *BASD* 29, 1906, 46–48, T. VI–VII.
- ŠPIKIĆ, Marko: Antikvarno i konzervatorsko djelovanje Josipa Čobarnića. U: *Ivi Maroeviću baštinici u spomen* 2. Zagreb: 2009, 413–433.
- TORLAK, Ana: Povijesnoumjetnička topografija antičke Salone. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, obranjena 30. lipnja 2015.

TORLAK, Ana: Prilog poznavanju zbirke antičkih spomenika Carla i Francesca Lanze, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Splitu*, 9 (2016), 153–163.
 ZAMAROVSKY, Vojtech: *Junaci antičkih mitova*. Zagreb:1989.

Elektronički izvori

MATULIĆ, Branko: Mozaici antičke Isse. *Archaeologia Adriatica*, 2/1 (2008), 253. (online). Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/37022> (pristup: 10. 12. 2025.)
 JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna: Namjesnikova palača u Saloni. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 44/1 (2019), 313–329. (online). Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/240513> (pristup: 15. 12. 2025.)
 BULIĆ, Frane. Izvještaj pete glavne skupštine „Bihaća“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 5/1 (1901), 193–200. <https://hrcak.srce.hr/63049> (pristup: 15. 12. 2025.)
<https://oss.uredjenazemlja.hr/map> (pristup: 11. 2. 2025.)
www.maps.arcnum.com (pristup: 11. 2. 2026.)

Summary

Mosaics of Ancient Salona: Research, Documentation, and Conservation Practices before the Second World War

Despite the considerable number of recorded finds, the ancient mosaics of Salona remain only partially recognised within conservation-restoration and museum contexts. Apart from several representative examples displayed in the Archaeological Museum in Split, a large part of the mosaic production of ancient Salona is known only fragmentarily. Particularly problematic are mosaics discovered before the Second World War, recorded in scattered reports, notes, sketches, and early literature; information about their precise location, state of preservation, and subsequent fate is often incomplete or entirely lost. This situation largely results from the circumstances in which many finds were uncovered – during agricultural work, infrastructural projects, or sporadic investigations in a period when systematic documentation and developed conservation standards had not yet been established. For this reason, it is no longer possible to fully reconstruct all mosaics recorded in the earlier literature. Nevertheless, an analysis of reliably identified examples makes it possible to recognise patterns linking the circumstances of their discovery with their subsequent documentation, preservation, and museum storage. On this basis, the study examines the extent to which the manner and context of the discovery of the mosaics of Salona influenced the history of their conservation and documentation. Methodologically, the study is based on archival research and analysis of primary sources, published reports, and available field documentation produced up to approximately 1940. Particular attention is devoted to reports by early researchers, museum inventory records, old photographs, and sketches. By comparing these materials, the study seeks to identify individual finds across different documentary contexts, verifying their attributions, locations, and interpretations. The analysis shows that these finds can be grouped into several typological categories according to their treatment after discovery. One group consists of mosaics that were reburied after discovery, most often for protective reasons or due to lack of resources for systematic investigation and presentation. A second group includes finds that were partially or completely removed from their original locations during research and transferred to museum collections, often without documentation reliable enough to allow their secure attribution to a specific archaeological context. A third group comprises finds known only from literature or archival records and whose physical remains can no longer be identified with certainty. In some cases, these mosaics were lost or destroyed over time, while in others, they remained preserved in museum depots without clear identification. The approach outlined in this study enables a better understanding of the fragmented nature of the available evidence and highlights structural problems that characterised the early phases of research in Salona, which continue to affect the condition and accessibility of this mosaic material today.

KEYWORDS: *Salona, ancient mosaics, conservation-restoration, mosaic documentation*